

FOGARASI KLÁRA

A „MÚLTRA NYÍLÓ ABLAKOK” ÉRDEKÉBEN

Gönyey (Ébner) Sándor tudományos tevékenysége és fényképei
(1920–1963)

A fotográfiák „múltra nyíló ablakok” a közkeletű kifejezés szerint, míg mások szerint „időgépek”: keletkezésüktől a múlt részesei, a néző pedig szemtől szembe kerül az egykori pillanat minden apró részletével. De hogy milyen munkálatok, feltételek, erőfeszítések szükségeltettek ahhoz, hogy létrejöjjenek – erről tájékoztatnak az alábbi összefoglalások. A két világháború közötti években, múzeumi alkalmazottként hogyan, milyen társadalomtörténeti követelmények, igények alapján indult útnak egy néprajzkutató („nadrágos emberként” – ahogy a falusiak hívták őket)? Hogyan fogadták be, és miként készültek a felvételek? Sőt a korabeli negatívok további sorsának alakulása sem közömbös, mert hosszú évtizedeket, a második világháború viszontagságait és több költözést is épségben kellett túlélniük, hogy ma láthassuk őket. S ez utóbbiak legalább annyi erőfeszítést igényeltek, mint az előzőek.¹

Gönyey – eredetileg Ébner² – Sándor nevét a magyar néprajzzal foglalkozók jól ismerik: tudós (a tárgyi- és szellemi néprajz kutatója), tárgygyűjtő, fotográfus volt, és a hazai néprajzi filmzés úttörője. Alig van olyan tája az országnak, ahol nem járt, s olyan témakör, amelyről ne készített volna fotót, filmet, leírást vagy kiegészítő rajzot. Jó érzékkel, s a tudós pontosságával dolgozott, felvételei a budapesti Néprajzi Múzeum 400 000 db-os Fotóarchívumának legtöbbit kért és használt alkotásai. Kiállítások százain érdeklődők ezrei szembesültek (és

**...a modern világ
felgyorsult tempója,
az élet minden terüle-
tére kiterjedő gyors
változások miatt is
sürgetővé vált a roha-
mosan eltűnőben lévő
népi kultúra még
föllelhető régies ele-
meinek fölkutatása.**

szembesülnek ma is) a Kárpát-medence egykori falusi élettéréivel, emlékezetes arcokkal, használatból régen kikopott munkaeszközökkel, ezeket működtető mozdulatokkal. Mindig az adott témakör dokumentálásának teljességére törekedett, ezért nemcsak részletes leírásokkal, hanem rajzokkal, fekete-fehér vagy színes fotográfiákkal, máskor filmjegyzetekkel rögzítette a választott témakör minden részletét, lényeges vagy lényegtelennek tűnő mozzanatát. Fényképezési munkásságának összegzése előtt meg kell ismerni azokat a körülményeket, helyszíneket és törekvéseket, amelyek arra az útra vezették, melyen hivatását megtalálva kimagasló eredményeket ért el.

Kolozsvárott született 1886-ban, s a Kolozsvári Tudományegyetem természetrajz-földrajz szakán szerzett tanári diplomát, majd a Csíksomlyói Tanítóképzőben volt tanár. Az első világháborút követően s hadifogságban töltött 5 év után Györfly István meghívására kezdett néprajzzal foglalkozni. 1920–1944 között volt Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya, majd a Néprajzi Tár munkatársa.³ Nyugdíjazását követően 1963-ban halt meg.

Mindvégig bekapcsolódott az aktuális kutatási programok kívánta feladatok elvégzésébe. Egyaránt jelentősek országjáró útjain megszerzett tárgyai,⁴ az ezekről készült ismertetések, tudományos leírások⁵ kisebb közleményei, és a mindennapi muzeológiai munkában való közreműködése. Tudománytörténetileg azonban a falusi, paraszti élet és szereplői hiteles vizuális dokumentálása terén végzett munkássága pótolhatatlan. A néprajzi filmjegyzetek (rövidfilmek) és az autokróm (színes) képek nagyszámú sorozatainak készítése nagyrészt az ő tevékenységének köszönhető. Mindkét vizuális adatrögzítési mód a néprajzi kutatásban tudományos újdonság volt. Fekete-fehér fényképek ugyan készültek nagyobb számban a 19. század végétől – de a mozgás, mozdulatok (tánc és egyéb témakörben) s a régióként eltérő hagyományos népviseletekben – a lokalitás megkülönböztető jegyeinek rögzítésében – jelentős szerepet játszó színek megörökítésére nem volt mód korábban. A néprajzi filmezés történetéről – s ezen belül Gönyey Sándor tevékenységéről, jelentőségéről – Tari János⁶ és Csorba Judit Dorottya⁷ írt részletesen, itt azonban a fényképezésben elért eredményeiről készült az áttekintés.

Az archívumképzés munkálatai

■ Felvételeinek vizsgálata előtt említést kell tenni arról, hogyan indult az első világháborút követően az élete, s eközben az intézménynek, ahol tevékenységét megkezdte, milyen kihívásokkal kellett szembenézni. 1920-ban, amikor a Néprajzi Osztály kötelékében kezdett dolgozni – a fényképlabor vezetését bízták rá, ő irányította a sokszorosítási munkákat.⁸ A Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetsége tagjai sorába lépve 1923-ban fotótanfolyamot végzett, és barátságot kötött neves fényképészekkel, Balogh Rudolfval, Kankovszky Ervinnel. Szakmai kapcsolatuk folyamatos volt Gönyeyvel – nemcsak a fényképezés, de Balogh Rudolf esetében a filmkészítés révén is.⁹

A két világháború közötti időszak a fényképezés technikátörténetében is nagy változásokat hozott: a néprajzosok ekkor tértek át az üveglemez negatívok használatáról a celluloidra – amely jelentősen megnövelte a fotózási kedvet. 1924-ben a tár két régi gépét könnyű utazókamerára cserélték, így a múzeum munkatársai jóval több felvételt készítettek a kiszállások alkalmával.

A fényképek használata a néprajzi kutatásban egyre nagyobb szerepet kapott. A fotózás nélkülözhetetlen voltára Györffy István külön fölhívta a figyelmet: „a fénykép legalábbis olyan fontos objektuma a néprajzi gyűjtésnek, mint maga a tárgy. Sőt a tárgyak egy részét (épületek, nagy szerszámok, járművek) másként, mint fényképen alig vihetjük be a múzeumba, a tárgyak működését, életét pedig legjobban csak fényképpel lehet bemutatni.”¹⁰

1920–1934 között a múzeumi költségvetésből azonban kevés lehetőség nyílt a terepmunkára, vidéki gyűjtőutak finanszírozására. Sokszor saját költségen történt az adatfeltárássra, fényképezésre szorító gyűjtés,¹¹ vásárlásra alig volt mód. A néprajzi tár munkatársai minden adódó lehetőséget megragadtak, amellyel pótolni tudták az elmaradt kiszállásokat.

A falvak, a vidéki élet iránti, több irányból érkező társadalmi érdeklődés élenkülése különböző mértékben ugyan, de lehetőséget adott arra, hogy szakértőként vagy külső munkatársként be tudjanak kapcsolódni országos jelentőségű és szervezésű mozgalom munkájába. Ezek az utak így módot adtak a fényképezésre is.

Az 1929-től kezdődő gazdasági világválság következtében az elszegényedés nőtt, a parasztságot sújtó szociális nyomor egyre elviselhetetlenebbé vált. Egyetemisták, értelmiségiek az elkövetkező évtizedekben falu- és tanyajárásokat, népismereti táborokat szerveztek, a Kárpát-medence különböző pontjain falukutató csoportok alakultak.¹² A falukutató mozgalom céljai, módszerei és eredményei az egyre markánsabban körvonalazódó néprajzi tudományosságtól eltérőek voltak, így közvetlenül viszonylag kevés felvétel kapcsolódik a néprajzi tár anyagában a szociográfiai indíttatású mozgalomhoz – a korszak másik, jelentős csoportokat megmozgató irányzatához – képest. Ugyanakkor kölcsönösen hasznosították egymás eredményeit.¹³

A fotózás irányából érkezett a korszak másik meghatározó mozgalma. Az amatőr fényképészek számának gyarapodásával új stílus, célok és irányok váltak a közvélemény és az alkotók számára fontossá. A Trianon utáni évtizedekben elemi igény mutatkozott a magyar kultúra értékeinek fölmutatására, így egyre nagyobb tért hódított a magyaros fényképezés. Az 1930-as években hétvégenként fotózni vágyók sokasága indult vidékre gépével „magyaros tárgyú művészi” felvételeket készíteni.¹⁴ A külföldi sajtóügynökségek pedig kérték és várták a képeket, nemcsak az amatőröktől, hanem a múzeumtól is.

A mozgalomban résztvevők a fotó minden eszközét és lehetőségét kihasználva a „népélet költészetét”, a vidéki élet szépségeit törekedtek művészi fényképeiken megörökíteni. A későbbiekben, amikor a Magyar Filmiroda számára is dolgozott, Gönyey is készített a korszak zsurnalisztikai stílusában fogalmazott, „szép” felvételeket, pl. fiatal nőről, aki a hétköznapi, otthoni munkát templomi vagy nagyünnepelőbe öltözve végzi (ami a valóságban elképzelhetetlen volt). De a fotóművészet alkotásai, a folyóiratok népies zsánerképei és a tudományos felvételek más-más nézőpontból és más-más nézőknek készültek. Utóbbiak célja a valós élet (részletekre is kiterjedő) hiteles ábrázolása, amely a néprajzi dokumentálás alapvető követelménye. A magyaros fényképezés hatása Gönyey Sándor felvételein is nyomon követhető. Ezekről elkülöníthetők azonban az etnográfiai kutatás számára készített alkotásai, melyek a paraszti élet valós helyszíneit, szereplőit, munkafolyamatait, az itt használt eszközöket dokumentálták az alkalmazott fotográfia eszközeivel.

A korszak harmadik jelentős tevékenysége a Gyöngyösbokréta mozgalom volt. Itt a színpadi műsorokhoz, rendezvényekhez kapcsolódóan és az ünnepi viseletek összeállításában volt szükség a néprajzosok szakmai tanácsadására annak érdekében, hogy a hagyományokhoz híven elevenítsék föl az egyes népszokások látványos színpadi előadásait. A fotósoknak ezek jó alkalmat kínáltak az események megörökítésére. Az Országos Idegenforgalmi Hivatal szervezésében és támogatásával zajló utazások során készült felvételek – költségek nélkül – gyarapították a gyűjtemény recens képanyagát. Gönyey tapasztalatait írásban is összegezte, és számtalan felvételen dokumentálta a gyöngyösbokrétás csoportok táncos fellépéseit. Itt alkalmanként a paraszti élet munkához kapcsolódó jelenei is megjelentek – mint jellegzetes népszokások, pl. a kukoricafosztás – színpadi előadásban.

Eközben külföldi és hazai múzeumokkal, illetve magánszemélyekkel alakított ki az intézmény – sokszor kényszerűségből – cserekapcsolatokat: az adományozók fényképeket kértek és vártak a támogatások, tárgyak fejében. Így időnként több száz felvételt kellett rövid idő alatt előhívni, hiszen eközben a néprajzosok saját felvételeinek másolata is sürgető volt, sőt 1930-ig még föl is kasírozták a képeket.

1924-ben a múzeum anyagát új épületbe költöztették,¹⁵ s itt elsőként rögtön a fotólabort állították föl. A technikai jellegű feladatokat¹⁶ mellett a szakmai munka is folyamatos volt: a muzeológiai feldolgozást¹⁷ Gönyey Viskivel és Szendrey Ákossal végezte. Nem késlekedhettek, 1927–1929 között zajlott a készülő néprajzi kiállítás építése.

A pénztelenség miatt nem tudták beszerezni az egyes régiók története szempontjából jelentős ipari, életmódbeli, népművészeti tárgye gyűjtéseket. A fotók jelentősége így tovább nőtt, új tudományos stratégiák, új eljárások alkalmazása vált sürgetővé. Gönyey élénken érdeklődött a korszerű technikai megoldások iránt, munkabeszámolóiban több kísérletéről tesz említést.¹⁸ A nem kis gonddal járó korabeli színes eljárás, az autokróm technika alkalmazása megoldást jelentett, s ő vállalta – minden nehézsége ellenére – a színes átnézeti képek elkészítését (1923–1930).

Ennek érdekében Magyarország 15 megyéjét bejárta – közel 70 települést. A szórványvidékeket és a kisebb, „szigetjellegű” településeken élő, a hagyományörzés szempontjából fontos etnikai csoportokat is fölkereste. Felfogása szerint ugyanis a hagyományhoz való kötődés mértékét a népviseletek változásai tükrözik leginkább. Minden helyszínen fekete-fehér és színes képeket is felvett: ugyanott, ugyanabból a látószögből – néhány színeset, s több fekete-fehéret. A kollekcióban találunk néhány hétköznapi munkát megörökítő felvételt: kapálás, tűzrakás a szőlőben, aratás, hímzés, fonás, tilolás.

Az 1928-as prágai népművészeti kongresszusra készült a magyar népművészet első, *A magyarság néprajzát* megelőlegező képes album francia, majd magyar nyelven (nagy részt a textilekről és viseletekről). A magyar népművészet értékeit vitték a világ elé, s az egykori virágzó szücs és szűrszabó kisipar, valamint a nők háziipari munkáinak eredményeit örökítették meg.

1935-ben korszerűsítették a fotólabort, s ebben az évben megkezdték a revíziót is. A fényképek gyarapodásának mértékét jól mutatja, hogy az első világháború éveiben még 30 000 db-os fényképgyűjtemény ekkorra 80 000 db-ot számlált. Ehhez a politikai változások is hozzájárultak – a bécsi döntések után a kutatók felvidéki, észak-erdélyi és székelyföldi utakra indultak, kihasználva a lehetőségeket.

De a modern világ felgyorsult tempója, az élet minden területére kiterjedő gyors változások miatt is sürgetővé vált a rohamosan eltűnőben lévő népi kultúra még föllelhető régies elemeinek föl kutatása. Programjukban ezért szerepelt a peremvidékek rejtettebb településeinek fölkeresése, ahol az archaikumok még megtalálhatók voltak.

Segítette ezt a két világháború közötti évtizedekben a magyar néprajzosok „nagy generációja”, a Néprajzi Tár munkatársai: Györffy István, Viski Károly, Gönyey Sándor, Semayer Vilibald, Madarassy László, Tagán Galimdsán, Bartucz Lajos, később Szendrey Ákos, Vajkai Aurél, Domanovszky György, Gunda Béla, Fél Edit, Márkus Mihály, Manga János. Mindannyian sokat járták a falvakat, és fontosnak tartották a fényképes adatrögzítést. Így minden alkalommal sok felvétellel tértek haza. Gönyey Sándor 1940–1941-ben Erdélyben 16 településen, 1942-ben 11 településen járt Szolnok-Doboka, Kolozs, Csík, Udvarhely és Szilágymegyeben. Több esetben vele tartott Kankovszky Ervin, máskor Györffy István, Gönczy Ferenc, Honti János is.

Fényképezők munkába menet – Budaörs (?), Pest megye (elől Gönyey Sándor). Kankovszky Ervin felvétele, 1930 k., 7 × 11 cm-es fekete-fehér celluloidnegatívról

Gönyey eközben 1934–1935-ig a Textil-, öt évig a Kerámia-, 6 évig a Táplálkozásgyűjteménynél dolgozott. Fotóinak tematikája tükrözi ezeket a váltásokat. Összesen 13 644 db felvétellel gyarapította az archívumot (melyet maga is leltározott). Írásos jegyzetanyaga is több tízezer oldal, melyet az Ethnológiai Adattár Kézirattárában lehet olvasni, míg a Filmarchívumban 142 rövidfilmje¹⁹ látható. A Néprajzi Tárbán töltött utolsó két éve ismét csomagolással telt: a háborús veszély miatt a negatívokat biztonságos helyre kellett menekíteni.

A kultúraváltás dokumentumai Gönyey Sándor felvételein

■ Fotóinak első nagyobb csoportját a színes, autokróm képek alkotják. Itt a fő cél Magyarország jellegzetes (színompás, gazdagon díszített) népviseleteinek megőrzése volt, melyeket akkor még – hétköznapokon és ünnepeken – fel is öltöttek. De felvétel készült az idősebbek és a férfiak régiesebb, már csak elvétve föl-

lelhető ruhadarabjairól is: hímzett ködmönről, bőrmellesről és hortobágyi csikószúrról. Az olcsó gyáripari termékek megjelenése s a kapitalista „falánk piacckeresés” itt is fölszámolni készült ezt a hagyományt. Viski Károly ezt a történelmi jelentőségű kultúraváltást így összegezte: „Az a sokoldalú gazdagság, amelyet múzeumaink néprajzi gyűjteményei mutatnak, [...] már a múlté. [...] A pusztulást a magyarság egészének a nyugati művelődési formák közé való teljes belehelyezkedése okozta, amely változás a magyar nép hagyományos és napjainkig lassan, ősi gyökereken át fejlődő, zárt, kerek-egész népi kultúráját minden oldalról egyszerre támadja meg, egy magasabb rendűnek minősített műveltségideál érdekében.”²⁰

Gönyeynek különösen sok felvételt köszönhetünk, melyeken a világtól elzárt településeken az életmód és tárgykultúra régies elemei láthatók. Megfordult hasonló településeken, mint ahol évtizeddel korábban Bartók is járt népzenei gyűjtőúton, akit lenyűgözött az, amit ott talált. 1920-ban kelt levelében ez olvasható: „egy darab középkor – egészen napjainkig eredeti állapotban és romlatlanul fennmaradt. Ezzel az őállapottal különösen Biharban (Nagyvárad körül) és Hunyadban (Erdély délnyugati részén) találkozunk. [...] Eldorádó ez a kutatónak, aki úgy érzi, mintha sok száz évvel visszakerült volna a múltba.”²¹ S „ez nemcsak a dalokra, hanem a szokásokra és a társadalmi rendre is igaz volt ezekben a közösségekben” – olvasható az őt idéző Tóth János kiegészítő megjegyzésében.

Ez a világ válik láthatóvá Zala, Somogy, Baranya, Zemplén, Abaúj-Torna, Szatmár és Szilágy megyében készített fotóin:²² vizuális, képi élményt kapunk tér és idő viszonyrendszerében. A két „kor” összeért (régi életforma, gondolkodás és modern technika) – s ez további eredményekkel járt: régies tájszavakat, kifejezéseket jegyzett le, megörökítette a falusi szokások által szerveződő közösségi formákat, s az életmód további elemeit (munkamódokat, eszközöket). Ezek ismeretével gazdagodott a történettudomány. Terepen készített felvételeinek témája szerteágazó (táj-, falukép, házak és udvarok, szoba- és konyhabelsők, munkaeszközök stb.). A megélhetéshez kapcsolódó hétköznapi tevékenységek, ünnepi szokások és ezek előkészületei, öltözködés a Kárpát-medence szinte egész területén. Egy adott település felé tartva elkészítette a falu távlati képét, s megérkezve, amerre elhaladt, és néprajzi szempontból megörökítésre érdemes jelenségre bukkant, azt lefényképezte.

Fotóit tanulmányozva az tapasztalható, hogy könnyűszerrel kapcsolatot tudott teremteni bármely országrész, település különböző nemzetiségű, életkorú, foglalkozású tagjaival – annak ellenére, hogy kívülállónak s nem ahhoz a kultúrához tartozóként érkezett. Tudományos célú felvételein nincs nyoma zavarnak, megilletődöttségnek azokon, akiket fényképezett: legtöbbször munkában elmélyült arcok és mozdulatok természetes jeleneteit látjuk.²³ Tökéletes pillanatképeket, az adott tevékenység hiteles megörökítését. Jelenléte láthatóan nem volt zavaró. Sokat jelenthetett a kapcsolatteremtésben, hogy komoly ismeretekkel rendelkezett a népélet legapróbb részleteit illetően is – így pár mondat után szót értett az emberekkel, a közös témának köszönhetően. „Ő az egész életformában otthon volt”²⁴ – ahogy egykori kollégája jellemezte. A fővárosból érkező kutatót így befogadták, segítették a munkájában. Annál is inkább, mert teljes figyelemmel, beleélő képességgel követte az adott folyamatot, így legtöbb felvételén a munkavégzés „kitüntetett pillanatát” rögzítette.

Boronapincében bort töltő idős férfi – Zselickisfalud (Somogy megye), 1931.
10 × 15 cm-es fekete-fehér üvegnegatívról

A férfi²⁵-, női²⁶ és gyermekmunkákat²⁷ egyaránt fényképezte: több ízben nagyszámú sorozatfelvételeket és filmjegyzeteket is készített a fontosabb vagy általa vizsgált témakörökben. A kis- és háziipari munkák, ezermesterkedés (különösen a hagyományos mesterségek) sem hiányoznak felvételei közül, sőt a paraszti társadalomban intimnek számító tevékenységeket is megörökítette (mosdás, öltözködés, hajfésülés, ima). Lényegesek a korabeli helyszínek (pl. főzés füstökonyhában), a munkafolyamatok kellékei, építményei (régikemencék, tűzhelyek). Nemegyszer élt azzal a megoldással, hogy egy felvételen látjuk a különböző munkafázisokat végzőket.

Tyúkültetők: fiatalasszony kislányával boronaillesztéssel összeállított keltetőnél – Szamosardó (Szilágymegye), 1942. 6 × 6 cm-es fekete-fehér nitrocellulóz negatívról

Gönyey felvételeinek meghatározott csoportja: tudományos célú képei – egy századokkal korábban letűnt világ dokumentumgyűjteménye. Felmerülhet a kérdés: egzotikum vagy nyomorúság az, amit ezek a felvételek mutatnak? Vagy: „szégyellnivaló, s örüljünk, hogy vége ennek a világnak! Nehogy vissza-sírhassunk! Hiszen Nyugat-Európában mindez réges-régen a felejtés homályába vész!”

Tűzhely előtt ebédet készítő idős asszony – Berzende (Somogy megye), 1933. 6 × 9 cm-es fekete-fehér üvegnegatívról

Idős házaspár füstökonyhában – előtérben réz vasfazék – Kadarkút (Somogy megye), 1931. 10 × 15 cm-es fekete-fehér üvegnegatívról

Az valóban sajnálatos történelmi tény, hogy Kelet-Európának ezeken a távoli tájain még fennmaradt ez a középkori állapot. Sőt ez azt is jelenti, hogy a látható világ dolgai nem önmagukban állók, hiszen az életmód, a tárgykultúra és a hitvilág egymással összefüggő rendszer részei. Egy komplex kultúra alkotóelemei, melyek a történészek számára fontosak: vizsgálatuk a jelenünkhöz vezető út jobb megismerését szolgálja. De Bartók esetében, aki ezeket a falvakat járva egy ősi dallamvilágot talált, annak fölfedezése a modern zene megújulását hozta, míg Korniss Dezső és mások a képzőművészet számára találtak a népi kultúra formavilágában ihlető forrást.

A fiatalok közül ezért jó néhányan megértőek, s a megőrzött kultúrtörténeti adatokat nem nosztalgiával fogadják, hanem rokonszenven, mert egy természetközeli életforma túlélési stratégiái is kiolvashatók az adatokból. A népi tudás – amely a generációkon át öröklődő napi tapasztalatok eredménye, s az önálló paraszti társadalom tagjainak nélkülözhetetlen volt – ökológiai szempontból több figyelemre méltó tanulsággal szolgál. A környező fák, növények felhasználása célszerű és sokoldalú volt, a tápláléktól a gyógyításig, a ház körül mindent hasznosítva pazarlás nélkül éltek, fölgülemelő szeméthalmaz nélkül. Vizeik nem szennyezettek, hanem tiszták, tisztán tartottak; ételeik természetes tartósítással készítve egészségesebbek voltak – a példák hosszasan sorolhatók. Mindezek nem csupán műveltségünket gyarapító történelmi adatok, hanem olyan technikák, melyek Földünk, élettereink megóvásában segíthetik a következő generáció tagjait.

Gönyey fotóin összességében egy átalakulóban lévő világ és népi kultúra képei jelennek meg: ellentmondásai és valóságos pillanatai egyaránt. A metakommunikáció (a gesztusrendszer, mimika, a képmásalakítás) segíti a nézőt a tájékozódásban. Egyes felvételeken (melyek a Magyar Filmiroda számára készültek) már nem komoly, zárkózott arcokat látunk (azok egy korábbi korszak követelményrendszeréhez, íratlan szabályaihoz igazodtak). Később kamerába néző nevető arcok, díszes népviseletbe öltözött falusiak jelennek meg – akár munka közben is – a korabeli folyóiratok kívánalmainak megfelelően. Felvételei szaklapokban, folyóiratokban is megjelentek (*Népelet, A Magyar Néprajzi Társaság Közlönye, Bokrétások Lapja*).

A korszak amatőr fényképészei között gyakran megfordulva s az ott szerzett tudást kamatoztatva pályája néprajzusként teljesedett ki. Sokoldalú tudományos érdeklődése, rendkívül gazdag írásos (publikációkban és kéziratban maradt) jegyzetei, fényképeit kísérő néprajzi leírásai, gazdag hagyatéka révén közöttük is rangos hely illeti meg.

■ JEGYZETEK

1. A korabeli negatívok kapcsán: az üveg- és celluloidnegatívok sérülékenyek: hőmérséklet, fény, por, nedvesség károsítja őket. Az előhívást követően, pl. ha műanyag albumokba helyezték a celluloidnegatívokat, sorsuk megpecsétlődött, mivel nem egyenletesen hűtött környezetben álltak. A téli–nyári hőmérséklet-különbségből adódó páralecsapódás miatt lassú megsemmisülés várt rájuk: először felületi károsodás, majd a nedvességtől feloldódva száradtak a műanyag lapok közé. Gönyey idejében a negatívokat egyenként papírba, majd papírdobozba csomagolva zárt, sötét szekrényekben tárolták.

2. Ébner Sándor 1933-tól, felesége vezetéknevének átvétele után a Gönyey Sándor nevet használta. (Ethnológiai Adattár 22742, Ethnológiai Adattár 22743) A néprajzi szakirodalomban mindkét névhasználattal találkozunk.

3. A Néprajzi Múzeum 1969-ben vált önálló intézménnyé. Előtte 1895 és 1925 között a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályaként működött, 1925. június 1. és 1934. július 31. között pedig a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Táraként. 1934 augusztusától 1937-ig Néprajzi Múzeum néven szerepelt, 1938 és 1940 között pedig – az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Táraként – ugyanezt a megnevezést viselte. 1941 és 1947 között az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára részeként működött.

4. Mintegy 1700 néprajzi tárgy megszerzése kötődik a nevéhez (az adatolás nehézségei miatt csak megközelítő adat áll rendelkezésre) – Csorba Judit Dorottya szíves közlése.

5. Tanulmányainak főbb jegyzékét lásd: A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei – Néprajzi Múzeum Budapest, 2000. 877–878. De ezeken kívül számtalan kisebb írása, közleménye és könyvismertetése jelent meg tudományos szakfolyóiratokban.

6. Tari János: *Néprajzi filmzés Magyarországon*. Európai Folklór Intézet, Bp., 2002.

7. <https://etnofoto.neprajz.hu/index.php/2025/07/11/erdely-pathe-baby-tekerceken-gonyey-sandor-neptanc-es-nepszokas-felvetelei-1940-41/>; <https://etnofoto.neprajz.hu/index.php/2023/04/28/mikofalvi-juhasztanc-a-neprajzi-muzeum-legkorabbi-mozgokep-felvetele/>
8. Fényképezéssel már korábban is foglalkozhatott – amint egy hadifogságból írt levélrészletből meg tudható: EA 22706.
9. Gönyey legkorábbi filmjei 35 mm-es professzionális kamerával készültek, feltehetően a Balogh Rudolftól kölcsönkapott géppel – de a filmek sajnos nincsenek meg a Néprajzi Múzeum Filmarchívumában – Csorba Judit Dorottya szíves közlése.
10. Szilágyi Miklós: *Györfly István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban*. Ethnographia 1984. 4. sz. 602. Györfly István és Gönyey a néprajzi adatrögzítés során rajzolt és fényképezett is, mindig az adott téma alapján döntve arról, hogy melyik változat adja a hitelesebb, szakszerűbb, pontosabb adatrögzítést. Mindkettő más-más célt szolgált, s előfordult, hogy a fénykép kiegészítésére rajzvázlatot is készítettek.
11. *Néprajzi Múzeumunk az 1928. év III. negyedében*. Néprajzi Értesítő 1928. 3–4. sz. 127.
12. A cserkészszövetségek 1920-tól vidéki taborokat, a budapesti Bartha Miklós Társaság falukutatót, a felvidéki Sarlósok 1927-től falujárásokat, a kolozsvári *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat munkatársai 1930-ban falukutatót szerveztek, mint a Sárospataki Református Főiskola tanulói is 1931 végétől; a szegedi egyetemisták Bethlen Gábor köre 1928-tól falu- és tanyajárások résztvevői volt, a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjai (1930–1938) pedig szociográfiai felmérések és a helyszínen szerzett tapasztalataik eredményeit előadások, kiállítások és publikációk révén igyekeztek terjeszteni. Jelentős volt 1941 nyarán a mezősegi Bálványosváralján szervezett komplex falukutató, az eredményekről azonban mindössze résztanulmányok születtek. Erdélyben pl. az Erdélyi Fialatok, 1931–32-től a Székelyek Kolozsvári Társasága, majd „A falu barátainak köre” és különböző felekezeti főiskolások egyesületei működtek (Majláth Kör, Ifjúsági Keresztyén Egyesület, Dávid Ferenc Egyet), elsősorban népművelői tevékenységet folytatva.
13. A falukutató írók ma már klasszikusnak számító munkái a közvélemény figyelmét a falu tartáhatatlan sorsára irányították, a változtatást sürgették. Műveik a magyar szociográfiai irodalom és a néprajzi tudományosság számára egyaránt nélkülözhetetlen írások. Kiss Lajos: *A szegény ember élete* (Bp., 1939); *A szegényasszony élete* (Bp., 1941); Ortutay Gyula: *Parasztságunk élete* (Bp., 1937); Kiss Géza: *Ormányság* (Bp., 1937); Veres Péter: *Az Alföld parasztsága, Falusi krónika*; Darvas József: *Egy parasztcsalád története*; Erdei Ferenc: *Futóhomok*; *A makói tanyarendszer* (1932); *A magyar paraszti társadalom*; Féja Géza: *Viharsarok*; Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*; Böződi György: *Székely bánja* – a sor hosszan folytatható.
14. A fotóművészetben jelentkező új stílus – a korábbi, kevesek által művelt, drágább, egyedi technikái bravúrokkal készített felvételek után – merőben más szemléletet, formanyelvet, tematikát tett követendővé. A „nemzeti jelleg bemutatása” volt a cél a különböző műfajokban (riport- és tájképeken, csendéleteken egyaránt). Jelszavuk ez volt: „a magyar városok népe ismerje meg a magyar falu népet” (Ramháb Gyula). Derűs témák erős ellenfényben, tükrőfényes képfelületen – ezek voltak a „stílusazonosító formajegyek”. Lásd Kincses Károly: *A magyaros stílus*. Magyar Fotográfiai Múzeum, Bp., 2001. 58–71.
15. A városligeti Iparcsarnokból a Tisztviselőtelepi Gimnázium – ma Könyves Kálmán körút – épületébe költözött a Néprajzi Osztály anyaga.
16. Folyamatos volt a munka a rendezéssel, a negatívok, a leírókartonok készítésével, melyet fotókkal egészítettek ki, a tárolódobozok számozásával stb.
17. Szakmai jellegű feladat a különböző (földrajzi, téma-) szakmutatók készítése. Mindezekhez – a későbbi évtizedekben is – több emberre volt szükség, az 1940-es évekig összesen 6 néprajzos és jó néhány gépíró, illetve gyakornok dolgozott a Fényképtárban.
18. Fogarasi Klára: *Színes néprajzi fotók*. KépTár 1. Néprajzi Múzeum, Bp., 2004. 23.; Fogarasi Klára: *Fényképgyűjtemény*. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Bp., 2000. 729–776.
19. Csorba Judit Dorottya szíves közlése.
20. Bátky Zsigmond – Györfly István – Viski Károly: *Magyar népművészet*. Egyetemi Nyomda, Bp., 1928. XI.
21. Az amerikai *Musical Courier* felkérésére készült, kiadatlan írást idézi Tóth János: *Tülökverseny, kanászkoncert és felgyújtott trafik a népzene gyűjtés hajnalán*. *Arcképcsarnok: Bartók Béla*. <https://nepi.kultura.hu/cikk/tulokverseny-kanaszkoncert-es-a-felgyujtott-trafik>
22. 1921-től az 1940-es évek elejéig; bár a fotótári kartonokon lévő meghatározások nem mindig teljesen pontosak – figyelmeztetett egykori kollégája, Némethi Endre.
23. Különbség azokon a felvételeken tapasztalható, ahol – nem életszerű jelenetben, pl. ünnepi öltözetben – hétköznapi munkát végző nőt látunk. Talán ott nem volt elegendő idő a fotózásra, vagy többen fényképezték a kiszemelt „modellt” valamely folyóirat számára. Idegen fotózott ide-

gent, s idegenként állni a kamera elé, amikor még nem volt ennyire gyakori és mindennapos a fényképezés – nem eredményezett természetes viselkedést.

24. Néhai Némethy Endre szíves közlése.

25. Ház- és csűrépítés, szalmásfedél felrakása, nádfedélkészítés, famegmunkálás, szántás, vetés, boronálás, nyomtatás, locsolás, aratás, cséplés, halászat, disznók kihajtása, birkanyírás, pányvavetés, bőrtörés, szítás-, kalapos-, fazekasmester munka közben.

26. Rőzse- és vízhordás, krumpliszedés, kézi őrlés, kukoricamorzsolás, zöldségpucolás, vajköpülés, kenyérsütés, tésztagyúrás, kalácskészítés, szilvalekvár-főzés, kenderáztatás, gerebenezés, gyékényszövés, mosás, közlekedés (asszonyok hátikosárral), gatyaráncolás, szalmahordás, lenmagszelelés stb.

27. Felvételein jól nyomon követhető a betanítás folyamata a hétköznapi munkáknál – pl. borvízitöltés, tyúkültetés stb. – és a mesterségek esetében is: virágózás (fazekasmesternél).

